

AVHANDLINGSRECENSIONER

David Dunér, *Världsmaskinen. Emanuel Swedenborgs naturfilosofi*. Nya Doxa 2004 (558 s.)

Emanuel Swedenborgs långa liv kom att överbrygga epoker och tidsåldrar: Han föddes i det stormaktstida Sverige, ventilerade sin magisteravhandling den första juni 1709, fyra veckor före slaget vid Poltava; han återvände efter sin första stora studieresa utomlands på hösten 1714, och kom till Svenska Pommern precis när Karl XII återvände från Turkiet, han diskuterade matematik och teknik med enväldshärskaren och konungen av Guds nåde i Lund 1716, och blev assessor i Bergskollegium. Under Frihetstiden etablerade han sig som energisk och välkänd naturvetenskapsman, och lärde sig under 1720- och 1730-talet allt vad tiden visste om metallurgi och därefter allt vad tiden visste om anatomi och fysiologi, och sammanfattade allt detta på latin. För övrigt visade han sig vara en övertygad anhängare av det nya frihetliga statsskicket. Och så blev han under det sista kvartssekle som han levde visionär, bibelexeget och uttolkare av märkliga korrespondenser mellan himmel, andevärld och vår jordiska existens. Hans litterära produktion var enorm, på alla de områden där han var verksam. I mars 1772 avled han, 84 år gammal, bara några månader innan Gustaf III genomförde sin statskupp. Hans levnad sträckte sig alltså från Olof Rudbeck den äldres tid till Kellgrens, från barockens autokratiska och ortodoxa världsteater till upplysningens och rationalismens tid.

Det är inte att förvåna sig över att en sådan gestalt och ett sådant livsverk väckt intresse hos eftervärlden. En rad forskare har under de senaste två hundra åren producerat värdefulla bidrag till belysning av Swedenborgs tankesystem och hans inspirationskällor. Det empatiska porträtt som Per Daniel Amadeus Atterbom tecknar i *Svenska siare och skaldar*, 1841, är ett tidigt försök till helhetsbild av mannen och hans författarskap. Under slutet av 1800-talet får intresset för den mångsidige vetenskapsmannen och andeskådaren en ny impetus genom nationalromantikens generalmönstring av ädla skuggor och vördade fäder: I storsvensk entusiasm tecknar man en bild av Swedenborg

som universalgeni, en vägröjare för anatomisk-fysiologiska insikter och kosmogonisk kunskap som först senare generationer skulle kunna förstå och utveckla. »Hundrahövdad steg han ur gravens», skriver Strindberg om honom i Götiska rummen. Senare generationers forskare har reviderat den bilden och givit den rimliga proportioner. Men intresset för Swedenborgs livsgärning har bestått, och bakgrund och influenser har gradvis kartlagts genom Martin Lamms biografi från 1915 och Inge Jonssons djupgående studier, bland annat av skapelsesdramat *De cultu et amore Dei* (1961) och korrespondensläran (1969). Till framväxten av en helhetsbild har Lars Bergquist bidragit i en rad studier, främst i den stora biografien *Swedenborgs hemlighet* från 1999.

Till raden av svenska Swedenborgforskare sällade sig under 1990-talet den lundensiske lärdomshistorikern David Dunér. I en rad uppsatser har han under de senaste åren belyst Swedenborgs begreppsbildning på de matematiska, geometriska, mekanistiska och naturfilosofiska områdena. Det är inträngande studier. Dunér besitter omfattande kunskaper på dessa fält, och hans forskning präglas av akribi och pedagogisk elegans. »Swedenborgs spirab» i *Lychnos* 1999 kan stå som ett gott exempel. I den uppsatsen demonstreras på ett klargörande sätt såväl dynamiken som – inte minst – kontinuiteten i Swedenborgs tankevärld, där vissa grundläggande tankeelement synes vara kontinuerligt närvarande, som formativa element, genom hela det väldiga författarskapet.

I sin doktorsavhandling *Världsmaskinen. Emanuel Swedenborgs naturfilosofi* (2004) går Dunér vidare på den inslagna vägen. Tyngdpunkten ligger på Swedenborgs tidiga mekanistiska period fram till 1734. Syftet och målsättningen formuleras i den intresseväckande och elegant formulerade inledningen: Dunér vill inte bara kartlägga vad Swedenborg tänkte, utan framför allt hur han tänkte. »Det här är boken om hur naturfilosofen Swedenborg tänkte» (s. 22). Den övergripande teori han ansluter sig till är kognitionsforskningens. Författaren vill skriva en »kognitiv idéhistoria» (s. 25 f). Inspirationskällan härvidlag har uppenbarligen i första hand varit George Lakoffs och Mark Johnsons inflytelserika studier över mänskliga tankestrukturer (*Metaphors we live by*, 1980, och *Philosophy in the Flesh. The*

Embodied Mind and its Challenge to Western Thought, 1999). Grundläggande antaganden är att (1) vår begreppsvärld är strukturerad av kroppen, hjärnan och vårt vardagliga handlande; (2) det mesta i våra tankeprocesser sker omedvetet; (3) vårt tänkande är till stor del metaforiskt (s. 25). Till detta måste emellertid ett diakroniskt perspektiv föras, menar författaren: Förutsättningarna för Swedenborgs tankevärld var annorlunda än vår tids. »Man hade en annorlunda rumsuppfattning, fokuserade på andra metaforer, indelade världen i andra kategorier, gjorde andra gränsdragningar, hade andra mentala bilder, fick andra associationer och hade en annan förståelse när man betraktade tingen» (s. 23). Swedenborg blir – som alla människor – genom hela livet fångade i sina tanke-kategorier och tankemönster. Och det är dessa mönster som Dunér vill studera, nu i ett synkront, Swedenborgskt perspektiv, på jakt efter de konstanta strukturerna.

Det är alltså fråga om en lovande ansats, fångslände och ovanligt ambitiös, om man betänker att detta är en doktorsavhandling. Den framställning som följer på inledningen utgår från ett antal nyckelbegrepp, vilka tilldelas var sitt kapitel: *Rummet* (med exempelvis försöken till longitudbestämning), *Tecknen* (geometri och matematik), *Vågorna* (tremulationsteorierna m.m.), *Sfären* (globformen i teori och teknik), *Punkten* (partikelmekniken på olika nivåer), *Spiralen* (virvelrörelser i mikrokosmos och makrokosmos), *Oändligheten* (det infinita som orsak till det finita; själsmekanismen).

Delkapitlen erbjuder nästan genomgående goda analyser baserade på författarens solida kunskaper om materialet. Det är tankeväckande och underhållande och dessutom påfallande väl formulerat. Problemet är att det är svårt att se relationen mellan författarens inledande målsättning och resultaten av detaljanalyserna. Man saknar en tydligare bild av den kognitiva metoden egentligen är och vad den inte är, och man vill på basis av författarens programförklaring i inledningen framför allt få en samlad bild av hur Swedenborgs tankevärld förhåller sig till de – mer eller mindre metaforiska – tankemönster som i olika hög grad är utmärkande för (1) alla människor; (2) 1600-talet; (3) Upplysningstiden. Man har en känsla av att Dunér hela tiden är på rätt spår. Alla komponenterna i hans analysmodell är alldeles klart relevanta och lovande: Människor i allmänhet tänker metaforiskt; vi är låsta i vår tids kategoriseringar och frågeställningar; 1600-talet, som kom att präglade Swedenborg, var i hög grad en epok som på något sätt tänkte i metaforer mer än

vanligt, och i analogier och i korrespondenser; i Upplysningstidens förhållningssätt till världen spelar inte metaforerna, analogierna och korrespondenserna samma roll som grundläggande tanke-kategorier. Men Dunér håller inte konsekvent isär dessa olika led och nivåer i resonemanget, och ofta glider de samman på ett betänkligt sätt. Bristen på distinktioner av detta slag kan på ett tydligt sätt illustreras in nuce av framställningen på s. 140 f, där dessutom ohanterligheten i ordet *tänkande* blir tydligt (det förekommer åtta gånger på tjugo rader). Man saknar också vissa centrala verk som belyser analogitänkandets roll under olika epoker, exempelvis Tillyard, *The Elizabethan World-Picture*, 1963, och Thomas Leinkauf, *Mundus combinatus*, 1993 (om Athanasius Kircher). Det är också svårt att finna de ställen i avhandlingen där centrala begrepp och termer introduceras, diskuteras och definieras, ty egendomligt nog finns det inte något sakregister.

Ett namnregister finns däremot, förtjänstfullt genomarbetat och försett med årtal och grundläggande biografiska uppgifter. Det vanpryds dock på ett par ställen av en (nationalromantisk?) missriktad strävan att namnge i lärdomshistorien välbekanta personer under deras namn på hemlandets (eller det i senare tider konstruerade hemlandets) språk. Man finner här, på rad, Jan Amos Komenský (det är Comenius), Mikolai Kopernik (det är Copernicus) och – allra värst – Nikolaj Krebs (det är Nicolaus Cusanus!).

Sammanfattningsvis: Det är i den övergripande syntesen som avhandlingen uppvisar brister. Detta får inte skymma att boken har stora och klara förtjänster. De olika delkapitlen erbjuder, som ovan påpekats, intressanta inblickar i naturforskaren Swedenborgs tankevärld och dessutom en intelligent vägledning till epokens (epokernas) naturvetenskap och teknik. Boken är genomgående skriven med akribi. Undertecknad recensent är som klassiker givetvis särskilt uppmärksam på fel i latinska boktitlar och latinitat, men det finns ytterst litet av sådana misstag. Författaren är dessutom en god stilist, läsningen är genomgående njutbar, och eleganta och oväntade formuleringar lyser hela tiden upp texten ytterligare.

Hans Helander